

Empedokles

Aarde, lucht, water en vuur

Bezorgd, vertaald en
toegelicht door
dr. Rein Ferwerda

 DAMON

Inhoud

VOORBERICHT	9
INLEIDING	11
Leven	11
Werk	
<i>Één of twee boeken - De vondst van de papyrus -</i>	16
<i>De volgorde van de fragmenten -</i>	
<i>De basis van de vertaling</i>	
Leer	
<i>Achtergrond</i>	23
<i>Empedokles' taalgebruik</i>	27
<i>De structuur van het gedicht: antwoord op</i>	
<i>Parmenides</i>	32
<i>Kort overzicht van Empedokles' leer</i>	35
<i>Liefde en Haat en de elementen</i>	36
<i>De Bol</i>	38
<i>De cyclus en de 'zielsverhuizing'</i>	43
<i>De menging en scheiding van de elementen; de</i>	51
<i>hemellichamen</i>	51
<i>Denken en waarnemen</i>	52
<i>Goden en daimonen</i>	53
Het voortleven van Empedokles	
<i>Plato</i>	56
<i>Aristoteles</i>	58
<i>De neoplatonici</i>	59

<i>Friedrich Hölderlin</i>	62
<i>Matthew Arnold</i>	64
<i>Friedrich Nietzsche</i>	68
<i>Gerard van Klinkenberg</i>	69
<i>Hans Andreus</i>	70
<i>Samenvatting</i>	73
Noten bij de Inleiding	75

Empedokles - *Fragmenten*
Tekst, vertaling en commentaar

Voorwoord	83
<i>De verbannen daimon</i>	90
<i>Slot voorwoord, gericht tot Pausanias</i>	100
De vier wortels of elementen	112
De Bol	135
De Kosmogonie	138
De Hemelverschijnselen	145
Het ontstaan van levende wezens	149
<i>Voorfase</i>	153
<i>Eerste fase</i>	155
<i>Tweede fase</i>	163
<i>Derde fase</i>	165
<i>Vierde fase: de huidige toestand</i>	167
Ademen, waarnemen en denken	176
God	188
Het paradijs	190
De Straatsburger Papyrus	195
<i>Toelichting</i>	196
<i>Tekst, vertaling en commentaar</i>	198

Empedokles - Testimonia

Diogenes Laërtios, <i>Leven en leer van beroemde filosofen</i> VIII 51-77	215
Theophrastos, <i>Over de zintuigen</i> 1, 2 en 7-24	227
Aristoteles, <i>Over ontstaan en vergaan</i> 333b22-334a7	235
Aristoteles, <i>Metafysica</i> 1000a25-b20	237
Alexander van Aphrodisias, <i>Quaestiones</i> II 23	239
Tekstafwijkingen	241
Omnummertabellen	243
Beknopte bibliografie	245
Index van namen	248

Voorbericht

Betrekkelijk kort na mijn eerste uitgave van de fragmenten van Empedokles (Amsterdam 1997) werd het resultaat gepubliceerd van het onderzoek dat Alain Martin en Oliver Primavesi hadden verricht betreffende de zogeheten Straatsburger Papyrus. In hun boek drukten ze een kopie af van deze papyrus waarop brokstukken van een flink aantal tot dan toe onbekende regels uit het gedicht van Empedokles waren te lezen. Ze vulden die regels zo goed mogelijk aan, stelden er een vertaling van voor en gaven er een zeer uitgebreid commentaar bij. Deze publicatie veroorzaakte in de wetenschappelijke wereld een groot aantal reacties, die niet alleen de papyrusfragmenten betroffen, maar ook de betekenis van de fragmenten die uit de indirecte overlevering bekend waren aan de orde stelden. Toen de eerste druk van mijn werk uitverkocht was bood uitgeverij Damon aan om een herziene versie van mijn boek te publiceren, inclusief de papyrusfragmenten. Deze nieuwe versie wijkt nogal af van de vorige uitgave. Ik heb de volgorde van de bestaande fragmenten ingrijpend veranderd, de inleiding aanzienlijk uitgebreid en de papyrusfragmenten een passende plaats in het geheel gegeven. Om vergelijking met andere uitgaven van Empedokles te vergemakkelijken heb ik bij de fragmenten ook steeds aangegeven welke plaats ze in de gezaghebbende uitgave van Diels&Kranz hebben. Bij de voorbereiding en de uiteindelijke vormgeving van het boek heb ik veel steun ondervonden van Ben Schomakers die ik hierbij van harte dankzeg.

Dr. Rein Ferwerda

Inleiding

Leven

Akragas, het huidige Agrigento, op Sicilië was in de vijfde eeuw voor Christus een bloeiende stad. Het lag aan de gelijknamige rivier die zich tussen bruingele rotsen en door okergeel zand een onstuimige weg zocht naar de zee. Op een driehonderd meter hoge heuvel verhieven zich tempels van Zeus en van Athena met daarnaast het paleis van Theron en de beruchte bronzen stier van de tiran Phalaris, waarin deze zijn vijanden roosterde. Wat lager slingerden zich de vestingwallen langs de zee, versierd met talloze monumentale gebouwen en tempels. In de loop van de vijfde eeuw werd daar de kolossale tempel voor de Olympische Zeus gebouwd waarvan de afmetingen later alleen werden overtroffen door die van Artemis' tempel in Efeze. De bewoners waren rijk en hun levenswijze was navenant. Ze hadden bij tijd en wijle last van de giftige dampen die opstegen uit de aan de westkant gelegen moerasen, maar de landerijen rond de stad waren vruchtbaar en produceerden koren, wijn en olie in overvloed. Veehouders fokten paarden en schapen. Kundige ambachtslieden weefden en verfden kostbare kleden. Men exploiteerde zoutpannen en wellicht ook zwavelmijnen. De stad lag in een vulkanisch gebied en in de verte kon men in een heldere nacht soms de erupties van de Etna waarnemen.

In deze stad werd omstreeks 492 Empedokles geboren. Hij stamde uit een rijke familie. Zijn grootvader had nog een prijs op de paardenrennen van de Olympische Spelen gewonnen en zijn vader speelde een belangrijke rol in de regering van de stad. Empedokles ontving een goede opleiding als arts en leer-

Inleiding

de op Sicilië waarschijnlijk de dichters Pindaros, Aischylos en Simonides uit Griekenland kennen, terwijl hij vermoedelijk de filosofen Parmenides en Zeno uit het Zuid-Italiaanse Elea op zijn reizen ontmoette. Hij verdiepte zich grondig in de gedachte-wereld van de orfici en van de volgelingen van Pythagoras.

Empedokles was in zijn vaderstad een gezien persoon. De Romeinse dichter Lucretius, die hem zeer bewonderde,¹ bezingt hem (*De rerum natura* I, 729-734) als

*'het meest vermaarde, het heiligste, het wonderbaarlijkste en het kostbaarste
dat Sicilië lijkt te hebben voortgebracht.
De liederen uit zijn waarlijk goddelijke geest
schallen het uit, en onthullen vermaarde vondsten,
zodat hij nauwelijks van menselijke afkomst schijnt te zijn.'*

Hij had een democratische gezindheid en verzette zich na de val van de tiran Thrasydaïos in 470 tegen een poging van de aristocraten om de macht te grijpen. Hij werd daardoor zo populair bij het volk dat het hem de koningskroon aanbood. Deze weigerde hij, maar hij schroomde niet om zich blijkens fragment 1² zo theatraal uit te dossen dat hij wel een god leek. Of Empedokles zichzelf echt als een god beschouwde of dat hij alleen maar een theatrale act opvoerde als voorlezer van zijn gedicht, is niet eenvoudig uit te maken. Enerzijds liet hij zich de verering van zijn stadgenoten en anderen blijkbaar welgeval- len, mogelijk omdat hij ervan overtuigd was dat hij in veel op- zichten zijn medeburgers overtrof. Anderzijds vond hij dat hij zich daar niet op moest laten voorstaan (fr. 3) en besefte hij dat hij het hoogste geluk nog niet bereikt had (fr. 4 eind).

Behalve aan zijn politieke handelingen dankte hij zijn po- pulariteit ook aan zijn optreden als arts en wonderdoener. Zo zou hij eens een woedende jonge man, die Empedokles' vriend Anchites wilde vermoorden, tot bedaren hebben ge- bracht door het spelen van muziek. En een vrouw die niet meer ademde zou hij dertig dagen in leven hebben gehouden

Empedokles - *Fragmenten*

Tekst, vertaling, commentaar

Voorwoord

1 (112)

- ὦ φίλοι, οἱ μέγα ἄστυ κάτα ἕξανθῶ Ἀκραγάντος
 ναίετ' ἄν' ἄκρα πόλεος, ἀγαθῶν μελεδήμονες ἔργων,
 - ζείνων αἰδοῖοι λιμένες, κακότητος ἄπειροι, -
 χαίρετ'· ἐγὼ δ' ὑμῖν θεὸς ἄμβροτος, οὐκέτι θνητὸς
5. πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος, ὥσπερ ἔοικα,
 ταινίαις τε περίστεπτος στέφασίν τε θαλείοις·
 πᾶσι δ' ἄμ' εὐτ' ἂν ἴκωμαι ἐς ἄστεα τηλεθάοντα,
 ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξί, σεβίζομαι· οἱ δ' ἄμ' ἔπονται
 μυρία ἐξερέοντες, ὅπη πρὸς κέρδος ἀταρπός,
10. οἱ μὲν μαντασυνέων κεχρημένοι, οἱ δ' ἐπὶ νοῦσων
 παντοίων ἐπύθοντο κλύειν εὐηκέα βᾶξιν,
 δηρὸν δὴ χαλεπῆσι πεπαρμένοι <ἄμφ' ὀδύνησιν>.

- Mijn vrienden, die de grote stad aan de okergele Akragas
 bewonen,
 hoog in jullie burcht, bedacht op goede daden,
 - welgezinde havens voor vreemdelingen en zelf geen
 weet van slechtheid -,
 wees gegroet! Ik, jullie weten het, wandel als een onster-
 felijke god rond,
5. niet meer sterfelijk, en bij allen geëerd, zoals aan mij te
 zien is,
 getooid als ik ben met erelinten en bloeiende guirlandes.
 En telkens wanneer ik welvarende steden bezoek,
 word ik door allen aanbeden, mannen en vrouwen gelijk;
 ze volgen me

Empedokles

- bij tienduizenden en vragen me waar de weg naar voor-
spoed ligt;
10. sommigen hebben behoefte aan zienersspreuken, ande-
ren willen
een genezend woord van me horen tegen allerlei soorten
ziekten,
omdat ze sinds lang door gemene pijnen gefolterd worden.

2 (114)

ὦ φίλοι, οἶδα μὲν οὖνεκ' ἀληθείη πάρα μύθοις,
οὐς ἔγω' ἐξερῶ· μάλα δ' ἀργαλέη γε τέτυκται
ἀνδράσι καὶ δούζηλος ἐπὶ φρένα πίστιος ὄρμη.

Mijn vrienden, ik weet dat in de woorden die ik zal uit-
spreken
de waarheid schuilt; maar als de geest van de mensen
zich aan de overtuigingskracht
daarvan gewonnen moet geven, is dat zeer pijnlijk en
kunnen ze dat maar moeilijk verkroppen.

3 (113)

ἀλλὰ τί τοῖσδ' ἐπίκειμ' ὡσεὶ μέγα χρεῖμά τι πράσσω,
εἰ θνητῶν περίειμι πολυφθερέων ἀνθρώπων;

Maar waarom richt ik mijn pijlen op deze mensen? Alsof
ik iets geweldigs verricht
wanneer ik sterfelijke mensen overtref, die vele doden
sterven!

Fragmenten 1-3

Commentaar

Empedocles richt zich aan het begin van zijn gedicht tot zijn vrienden en wijst met deze aanhef (vrienden, *philoï*) al vooruit naar zijn overtuiging dat Liefde (*Philia*) een belangrijke kracht in het universum is, zoals ook Homeros in de eerste regel van de *Ilias* al aankondigt dat het gedicht over de wrok van Achilles gaat. Meestal vat men dit woord *philoï* op als een aanduiding van zijn stadgenoten. Hij prijst hen omdat ze bedacht zijn op goede daden en welgezinde havens voor vreemdelingen zijn. Toch schuilt er in zijn woorden al een waarschuwing: ze zijn wel op goede daden bedacht, maar het kan best zijn dat ze niet weten wat goede daden zijn. Ze hebben geen weet van slechtheid (zie fr. 24), hetgeen kan betekenen dat ze de werkelijke aard van slechtheid niet kennen. Als Empedokles hun die gaat onthullen, zullen ze hem dat mogelijk niet in dank afnemen.

Recentelijk heeft Eva Stehle echter een andere interpretatie voorgesteld. Zij vermoedt dat Empedokles met de vrienden de goden bedoelt. Door die interpretatie komt het fragment in een geheel ander licht te staan. Het strookt dan met de gewoonte van de Grieken om aan het begin van een gedicht de goden aan te roepen. Bovendien wordt dan helder waarom hij hen in de stad op de hoogten laat wonen. Het was immers op de hoogten van de stad dat de Akragantijnen hun tempels hadden gebouwd. Verder past de uitdrukking 'bedacht op goede daden' heel goed bij goden. Ook de 'havens voor vreemdelingen' karakteriseren de goden goed, evenals het gegeven dat ze geen slechtheid kennen (zie ook fr. 153. 2).

In vers 4 gaat Empedokles over zichzelf praten en wendt hij zich direct tot zijn publiek (jullie weten het). Hij beschrijft vervolgens zichzelf als een god, die de andere goden dus als vrienden mag aanroepen. Als men deze uitleg aanhoudt is er geen reden meer om ironie in deze verzen te lezen, zoals men wel heeft gedaan om het aanstoot gevende karakter van deze zelfverheffing te verzachten.